

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

На пошану професора, ректора Руслана
Постоловського

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 21

Рівне – 2011

УДК 94+94 (477)
ББК 63.3(0)
А-437

Рецензенти:

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України
Макар Юрій – професор, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилок Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог)

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Стокосос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ)

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск
21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

УДК 94+94(477)
ББК 63.3(0)

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та
всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного
університету, протокол № 11 від 24 червня 2011 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 978-617-601-015-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2011

4. Дорошкевич О. Природа в поезії Шевченка: Збірник. / О. Дорошевич; [за редакцією Є. Григорука і П. Філіповича]. – К.: Держвидав, 1921. – 128 с.
5. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» / Правове регулювання заповідної справи в Україні (спеціальне зібрання законодавчих документів). – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 816 с.
6. Заповідна справа в Україні. / [Навчальний посібник /за редакцією М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка]. – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
7. Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К.: «Основи», 1994. – 224 с.
8. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г. В. Касьянов – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
9. Кульпин Э. С. О социоестественных исследованиях / Э. С. Кульпин // Генетические коды цивилизаций: Материалы Третьей научной конференции «Человек и природа – проблемы социоестественной истории» (сентябрь 1994, г. Феодосия). – Москва: «Московский лицей», 1995. – 201 с.
10. Лазаревський О.М. Матеріали для біографії Т.Г.Шевченка / О. М. Лазаревський // Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Художня література, 1982. – 128 с.
11. Олійник Я. Б. Природні та етнокультурні феномени України: монографія /Я. Б. Олійник, В. В. Стецюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 215 с.
12. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 1963 – 1964. / При цитуванні творів Т.Г.Шевченка в дужках: перша римська цифра – номер тому, наступні – сторінки

УДК [94+1]:159.923

О.В.Безкоровайна

ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ

У статті розкривається трьохаспектна методологічна основа фундаментальних філософських, культурно-історичних, педагогічних досліджень феномена особистісного самоствердження – процесу свідомого перетворення ситуацій, які складають змістову основу різних сучасних сфер життєдіяльності людини.

Ключові слова: *особистісне самоствердження, культура, феномен, концептуальний підхід, культурно-історичний, контекст.*

В статтє раскрывается трёхаспектная методологическая основа фундаментальных философских, культурно-исторических, педагогических исследований феномена личностного самоутверждения –

процесса сознательного практического преобразования ситуаций, которые составляют содержательную основу разных современных сфер жизнедеятельности человека .

Ключевые слова: *личностное самоутверждение, культура, феномен, концептуальный подход, культурно-исторический, контекст.*

The article deals with the three-aspects mythological basis of fundamental philosophical, cultural and historical, pedagogical research of the phenomenon of personal self-confirmation – the process of active and practical transformation of situations forming some profound basis of different contemporary spheres of human vital activity.

Key words: *personal self-confirmation, culture, phenomenon, conceptual approach, cultural and historical, context.*

Проблема формування активної, гармонійної особистості, громадянина, здатного забезпечити прогрес нації, висувається на перший план сучасного світорозуміння і свідчить про величезні перетворення життя суспільства. В основу побудови виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці покладено єдність складових категоріальних компонентів системи: «людина», «індивід», «особистість», «суб'єкт», «індивідуальність», філософські, історико–культурологічні, психолого–педагогічні концептуальні підходи.

Для розуміння механізмів розвитку культури особистісного самоствердження учня і значення цього процесу нами були проаналізовані різні підходи до суті людини, до місця, яке займає проблема особистості в науках про неї і навколишній світ, які використовувались нами як методичний базис.

У першу чергу методологію нашого дослідження становлять філософські, історико–культурологічні положення про всезагальний зв'язок, взаємну обумовленість і цілісність явищ і процесів навколишнього світу, про соціальну діяльність і творчу сутність особистості, яка виступає суб'єктом історичного процесу і розвитку матеріальної і духовної культури.

Філософи були першими, хто окреслив межі проблеми «самоствердження особистості»; посереднє, неявне зацікавлення нею пронизує всю історію філософії, нараховуючи понад дві тисячі років. Проблема особистісного самоствердження ставилась і вирішувалась кожною історичною епохою в залежності від створення картини світу і поглядів на сутність людини, опираючись перш за все на втілення її головного ідеалу – кращого передового ідеалу свого часу.

Як науково–теоретична проблема, самоствердження особистості стало об'єктом спеціальних досліджень – філософських лише у XIX–XX століттях. Невивченість такого значущого феномену, як самоствердження, пояснюється тим, що й сама категорія «особистість» як така з'явилася в літературі всього двісті–триста років тому, хоча «мовні коріння старі як світ ...» [2, с.12]. Джерелом виникнення терміну «особистість» було, напевне, одне з найбільш ранніх визначень: особистість є зовнішній вияв індивідуальності – як людина сприймається оточенням і як вона на нього впливає (у римському театрі маска актора називалась «личина» – обличчя, яке звернене до аудиторії).

У найрахаїчніших символічних уявленнях людина – то є образ Універсуму. Саме з нього починається пробудження початкових ознак індивіда та особистості. Проблематика реалізації людського потенціалу вперше міститься в роботах філософів Давнього Сходу. На першому місці стоїть аналіз внутрішнього світу людини, самоспостереження і самопоглядання.

Загальним для давньоіндійської, китайської, грецької філософії є розуміння людини як засобу реалізації вищих, надособистісних цінностей, людина розглядається як частка космосу – певного єдиного надчасового світопорядку, як мікрокосм («світ у малім») – відображення й символ Всесвіту, макрокосму. Останній своєю чергою мислиться антропоморфно – як живий одухотворений організм [19, с.18].

І в наш час учені вважають, що самоствердження не лише психологічна, а й філософська категорія, обґрунтовуючи це тим, що самоствердження, «народжуючись у надрах психіки як потреба, здійснюється в кінцевому результаті на соціальному фоні, в значущій діяльності, а тому і категорія самоствердження необхідна філософії для розробки цілого ряду особистісних проблем» [36, с.7].

Філософи всіх епох, починаючи з прадавніх часів, намагалися проникнути в суть людини, в її призначення в суспільному житті, завжди стикаючись з проблемою свободи вибору нею своєї поведінки, з проблемою ролі переконань, гуманності у виборі людиною дій та вчинків.

Гуманістичним спрямуванням позначені праці філософії ще Стародавнього Китаю – Конфуція, давньогрецького філософа Протагора, який висунув тезу: «Міра всіх речей – людина».

Вчення про людину – складова частина роздумів упродовж усієї європейської філософії. Вперше вони свідомо і виразно позначені в сократо–платонівській школі, і тому із Сократа, який відкинув натурфілософію і звернувся до дослідження людини, це вчення бере початок. У центрі його філософії – людина, яка розглядається ним насамперед як моральна істота, яка може пізнати світ, досягти гармонії в ньому, зрозуміти відмінність між добром і злом тільки за допомогою об’єктивних моральних норм і шляхом пізнання себе, своєї душі [23, с.39].

Наступна культурно–історична форма розвитку особистості в середні віки (X–XIV ст.) в соціально–філософській думці пов’язується з епохою Середньовіччя. У контексті проблеми культури особистісного самоствердження середньовічна філософія говорить про омріяні людиною межі самоздійснення. Найбільш оптимально ця ідея сформульована у вченні Аврелія Августина. Християнський теолог і церковний діяч, головний представник західної патристики єдиною повною змісту метою і сенсом життя людини вважав пізнання Бога і прямування до нього.

У наступну добу – Відродження широко використовується поняття гуманізму, яке згодом від проблем людини зміщується в сторону проблем людської спільноти, де на перший план виходять питання пошуку шляхів удосконалення суспільства.

Індивід Відродження був покликаний до створення індивідуальності. В епоху Відродження основною проблемою не тільки філософії, а й інших наук було ставлення до людини як до індивідуальності та до її діяльності. У цей період виховання починає розглядатися як спосіб розвитку самореалізації особистості, як шлях сприйняття нею культурних норм, включення її у світовий розвиток.

Новоєвропейська філософія зробила чимало щодо самостверджувальних можливостей людського «Я», самотворчої здатності людської істоти. Осмислення і пропагування ідеї, що в кожному індивіді закладено невичерпні можливості для самовдосконалення, у французькому Просвітництві XVII ст. пов’язані з Ж.Руссо. Через усю його творчість послідовно проходить бажання ототожнити себе з іншим за настійної відмови від ототожнення із самим собою.

З розвитком німецької філософії (50–ті роки XIX ст.) і диференціацією проблем людини всередині її, що отримало вираз

у поглядах Г.Гегеля, І.Канта, К.Маркса, Л.Фейербаха, самоствердження виокремилося як окрема науково-теоретична проблема.

В історії розвитку західної думки, починаючи з Канта, складається, як правило, негативне ставлення до самоствердження, тому що пов'язується з придушуванням однієї людини іншою, запереченням її свободи.

Одним із перших, для кого проблема людського самоствердження виступила як центральна проблема учіння, як предмет вивчення був відомий американський протестантський теолог, філософ екзистенціаліст Пауль Тілліх. У праці «Мужність бути», цілком присвяченій проблемі самоствердження, П.Тілліх викладає свою концепцію, упроваджуючи поняття «мужність». Так, він визначає мужність як «універсальне і сутнісне самоствердження будь-якого буття», а мужність бути як «етичний акт, в якому людина стверджує власне буття всупереч тим елементам, які перешкоджають її сутнісному самоствердженню» [32, с.8]. Прагнення до самоствердження Тілліх пояснює тим, що людина, опиняючись у стані занепокоєння, нерозривно пов'язаного з її існуванням, шукає опори для утвердження своєї концентрованої самості перед обличчям смерті, нісенітничі провини. Для неї самоствердження неможливе без напруги сил, мужності, ризику і навіть жертви, але в кінцевому результаті народжує радість.

Важливі філософсько-антропологічні мотиви проймають сучасний екзистенціальний психоаналіз Е.Фромма. Його міркування про «матеріальний» та «патріархальний» комплекси людського буття відображують деякі сторони теми нашого дослідження. Перший ґрунтується на єдності людини з природою, іншими людьми, другий – на безмежному самоствердженні – аж до знищення природи та людської єдності. На думку Е.Фромма: «Людина – єдина істота, для якої її власне існування виступає проблемою, яку вона має розв'язати і від якої не може втекти. Вона не може повернутися в долюдський стан гармонії з природою; вона повинна розвивати свій розум доти, доки не стане господарем природи і самої себе» [34, с.92]. Ця думка знаходить підтвердження і в автора так званого песимістичного гуманізму М.Хайдеггера, який зазначає, що людина вільно творить своє буття, немає заданої сутності, що визначала б її долю [35, с.168].

Близьким до екзистенціалізму є релігійно–філософський напрям персоналізму. Проблема особистості є центральною для персоналізму, у межах якого вона визнається первинною творчою реальністю та найвищою духовною цінністю.

Засновник французького персоналізму Е.Мунье вважав особистість єдиною реальністю, яку ми пізнаємо та одночасно створюємо зсередини живою активністю самотворчості, комунікації. Він відзначав, коли спілкування порушується або переривається, я втрачаю самого себе. Особистість виступає як ідеальна представленість індивідуального в самій людині, що виявляється і опосередковується соціально–практичною діяльністю в її зв'язках з іншими людьми як представника людського роду [22].

Педоцентризм насамперед націлює на пріоритет інтересів і потреб дитини. Основне завдання школи полягає у створенні умов для розвитку її позитивного потенціалу і подальшого самовиявлення і самоствердження особистості.

Пропагандист ідей педоцентризму Д.Дьюї вважає, що дитина – це сонце, навколо якого повинні обертатися всі засоби освіти. Д.Дьюї розробив нову версію прагматизму, яку назвав «інструменталізмом», або «гуманістичним натуралізмом». У своїх працях Дьюї виступає як поборник «регульованої свободи», «рівних можливостей» та «індивідуалізму» [13, с. 68]. «Експериментальний метод» педагогіки Дьюї базується на вихованні індивідуальної кмітливості, ініціативи та винахідливості, однак при цьому завдається шкода у здобутті наукових знань. У цій системі применшується роль об'єктивного знання, тому учні не отримують повноцінної картини світу.

Особливий статус у післякласичній філософії має філософська антропологія, створена зусиллями М.Шелера, Х.Плеснера, А.Гелена.

Філософська антропологія в центр уваги ставить природу (сутність) людини, «критерії людськості» в усіх сферах життя, взаємозв'язок людини й світу, «мікрокосм» та «макрокосм», вселюдське та індивідуально–унікальне в людині, людське призначення та можливості людського самоздійснення [19, с.17].

Основоположник філософської антропології Макс Шелер стверджував, що своєрідним індивідуальним та єдиним призначенням і нації, і культурних кіл, і кожної окремої людини є

«cultura animi», що в перекладі з латинської означає «культура душі». Утворення душі – це, за М.Шелером, утворення, яке відповідає, з одного боку, власній індивідуальній своєрідності та призначенню, а з другого – об'єктивній серйозній культурі знань свого часу [38].

Осереддям колізій європейської гуманістики став антропоцентризм – уявлення про людину як центр Всесвіту й кінцеву мету світобудови. Буденно–психологічною передумовою антропоцентризму є те, що кожен із нас, відчуваючи себе активним, діяльним чинником щодо всього довкілля, сприймає себе як суб'єкта, тобто центрує світовідношення на індивідуальнім «Я» [33, с.23–24].

Здобутки світової та європейської філософії знайшли своє місце та отримали особливу інтерпретацію у вченнях українських та російських філософів кінця XIX – початку XX століття. Розроблення ідеї розвитку людського в боголюдське простежується під час розкриття проблеми людяності, причому українська класична філософія відрізнялася толерантністю, екзистенціальним характером філософствування, індивідуалізмом.

У працях М.Бердяєва, В.Вернадського, В.С.Соловйова, П.О.Флоренського, В.В.Зеньковського яскраво виражена ідея всесвітнього піднесення людини. На думку М.Бердяєва, людина – це суть Усесвіту, зосередження макрокосмосу [4]. В.Соловйов, розробляючи теорію всеєдності, нерозривно поєднував Бога з людиною, вважаючи, що не тільки Бог підіймається над людиною, але й людина звеличується в Бозі, що людина – суть Боголюдина, а людство в цілому – живе боголюдське тіло [30]. Філософи цього напрямку бачили в людині головну цінність Усесвіту. Разом з тим вони висунули тезис про людину як активну, творчу особистість.

Філософські погляди російських мислителів цієї течії засновані на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких особливо виокремлюється категорія свободи особистості.

У межах філософії, української історії, художньої літератури простежується й інша антропологічна тенденція, яка дістала назву «філософія серця» [33, с.70]. Сюди, насамперед, слід віднести Г.Сковороду, П.Юркевича, П.Куліша, М.Гоголя, які створили свою оригінальну філософію, у центрі якої є людина з її внутрішнім світом, яка перебуває в органічній єдності з умовами її самореалізації та самоствердження особистості.

Цікавим є вчення видатного українського філософа, письменника і поета, вихованця Києво–Могилянської академії Г.Сковороди. Ідеї гуманізму і щастя людини проходять через філософські трактати і поетичну творчість Г.Сковороди. В його трактатах «Етика», «Розмова, звана Алфавіт» чи «Буквар світу», «Разговор путников об истинном счастье в жизни» «Начальная дверь ко христианскому добронравию», «Наркисс. Разглагол о том: познай себе...» – Г.Сковорода саме так назвав свого «первородного сина» – твір, де образ Наркіса (Нарціса) використано як символ самоосягнення людини, утверджуються ідеї гуманізму й толерантності, погляд на чесну, у всьому досконалу людину. Він твердив, що людина створює матеріальні й ідеальні цінності, вона приходить у світ з природним прагненням щастя, має право на нього й повинна здобути його в практичній і духовній діяльності. І найкраще ці цінності проявляються в її активній життєвій позиції, бо справжня мораль – це поєднання вчення і життя, слова і діла [29].

Сковорода не менш важливого значення надавав самопізнанню особистості людини. Самопізнання йде від тіла до думки, мислення від нього – до серця. «Людиною є не зовнішня або крайня плоть, як народ міркує, а глибоке серце... Втаємничена думок наших безодня і глибоке серце – все одно ... Глибоке серце – сутність і зерно наше, і сила, в якій полягає життя... Мислення, дух, серце – це є людина» [28, с.28]. Лише заглибившись у нього, можна збагнути й знайти щастя – його становить душевний мир.

Сковорода мав величезний духовний вплив на всі етапи українського суспільства. Ця людина ще за життя стала легендарною, її без перебільшення можна вважати совістю українського народу. Твори про мандрівного філософа пережили свій час і незмінно привертати увагу широкого суспільного загалу, а деякі його ідеї звучать актуально й сьогодні.

У 80–90 роки ХХ століття самоствердження стає особливою проблемою наукових досліджень у філософії, пов'язаних з історичним і природним розвитком, який торкається корінних основ буття людини і можливістю понятійного виокремлення самоствердження.

Проблема особистісного самоствердження характеризується впевненістю в можливості розв'язання глобальних проблем

людства за допомогою розуму, волі до компромісу, суспільної злагоди та співпраці. З точки зору синергетичної методології самоствердження залежить, у першу чергу, від усебічного вільного розвитку особистості не тільки як індивідуальної потреби, але й як обов'язку щодо соціуму, до людства взагалі і до природи.

В історіософських концепціях таких українських учених, як М.Костомаров, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський, В.Винниченко, міститься чимало антропологічних думок, а всі вони орієнтовані на утвердження ідеї єдності людини і природи, на буття людей та їхнє благо.

Сутність історіософських концепцій полягає у формуванні в молоді національної самосвідомості, в основі якої лежить почуття любові і гордості за належність до своєї нації. Питання про державну незалежність України посідають одне із головних місць у поглядах В.Винниченка, зокрема в його «Заповіті борцям за визволення». Він висловив і обґрунтував думку, згідно з якою український народ цілком здатний сам себе визволити, але за однієї суттєвої умови – якщо визволення народу буде всебічним, тобто коли поєднати гасла національного і соціального визволення [11].

Актуальна в наш час тенденція *культурологічна*, яка розвивається в руслі процесів гуманізації свідомості та практики, важливих для всього сучасного світу. Культурологічна парадигма освіти розглядає школу як опосередковану ланку стосунків «культура–соціум», передбачає побудову цілісного освітнього простору навчального закладу як моделі культури, орієнтованого на становлення особистості дитини, виходячи з принципу цілісності «картини світу» і людини в ньому.

У зв'язку з цим виникає ще одне насущне завдання освіти – дати школяреві культуру сучасного рівня. Це не тільки інтелектуальна, моральна, художня культура, культура спілкування, але й, як основа, – культура особистісного самоствердження. Особистий інтерес учня, визнання його автономності, повага його індивідуальності перебувають у центрі виховного процесу. Вчитель допомагає дитині в самовизначенні, відповідаючи разом з нею на запитання: «Як жити?», і вони спільно накреслюють індивідуальну траєкторію розвитку її позитивного потенціалу.

З нашого погляду, для того, щоб визначитися в оцінці культури особистісного самоствердження, необхідно дати

характеристику таким поняттям, як «культура», «контекст», «культурний контекст».

У наш час у науковій літературі існує багато визначень *культури* і підходів до сутності її розуміння (Л.Кертман нараховує понад п'ятсот дефініцій культури). Л.Кертман виокремив три різновиди її дефініцій: антропологічне визначення, яке підкреслює надорганічний характер культури; соціологічне – розглядає культуру як частину загальнолюдської культури; філософське визначення полягає культуру як явище абстраговане, виокремлене з процесу лише чисто аналітично [17, с.34].

Коротке й одночасно широке визначення запропоновано М.Херсковіцем, котрий стверджував, що культура – це частина людського оточення, яка створена самими людьми. У цьому смислі до культури належить кожний, навіть найпростіший, предмет, створений людиною, будь-яка думка, яка зародилася в її свідомості. Т.Стефаненко уточнює, що «культура – те, що не є «природою» [31, с.33].

Одні учені розглядають культуру як історично розвивальну систему створених людиною матеріальних і духовних цінностей (А.І.Арнольдов), інші (Г.Давлетшин, М.Каган, В.Келле, Е.Маркарян, В.Межуєв, Е.Соколова) – як засіб людської діяльності. Ю.Бромлей під культурою, в широкому сенсі цього слова, розуміє «все те, що створено і створюється людством, від знаряддя праці домашнього ужитку, від звичок, звичаїв, самого способу життя людей до науки і мистецтва, релігії й атеїзму, моралі і філософії» [7, с.13].

У філософській і педагогічній літературі категорія «культура» розглядається як наукова проблема і явище суспільного життя (Б.Ананьєв, О.Беляєв, З.Васильєв, Л.Виготський, Є.Жуков, М.Казакіна, Е.Казаків, С.Ковальов, О.Леонтєв, В.Мухіна, С.Рубінштейн).

Ядро культури становлять загальнолюдські цілі та цінності, а також засоби їх сприйняття і досягнення, які історично склалися.

У цьому зв'язку В. Оконь дає таке трактування даного феномену: «Культура – це сукупність створених наукових, моральних, соціальних, художніх і технічних цінностей, а також участь, взаємодія з цими цінностями і створення нових» [24, с.112].

Дослідники О.Беляєв, Е.Жуков, С.Ковальов, О.Прохоров розглядають культуру як знання, які характеризують різні

історичні епохи, етноси, сфери життєдіяльності, які інформують про рівень розвитку суспільства.

С.Артановський ж розглядає культуру в історично–соціологічному, філософсько–антропологічному й феноменологічному аспектах, підкреслюючи, що в історико–соціологічному аспекті культура – продукт і результат соціальної життєдіяльності, а також сукупність суспільних норм. У філософсько–антропологічному аспекті культура є творчим началом. У феноменологічному вона – сукупність соціально обумовлених, функціональних явищ і духовне наповнення людського життя. На думку С.Артановського, «культура – це спрямоване людське зусилля, у процесі якого змінюється не лише навколишній природний світ, початковий об'єкт цього зусилля, але й сама людина» [1, с.25].

У розумінні С.Кагана, культура – це внутрішня сутність людських ідей, зроблених людиною речей, прояв звичок, навичок; вона розглядається як феномен людського духу, сформований у результаті практичної діяльності людей, водночас це символічно зміцнена діяльність людей, освячена гуманними й моральними цілями, у відповідності до типу господарсько–побутової діяльності [15].

Низка вітчизняних та зарубіжних учених відає пріоритет *духовній* складовій. Для сучасного суспільства проблема формування духовності, духовної культури особливо актуальна. Відчуженість від культури, знецінення престижу освіченості та інтелектуальної діяльності, заниження моральних критеріїв своєї та чужої поведінки створюють невирішені проблеми при формуванні життєвої позиції підростаючого покоління.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка А.Швейцера. «Культура – сукупність прогресу людини і людства у всіх галузях і напрямках за умови, що цей прогрес служить духовному вдосконаленню індивіда. Для культури мають значення три види прогресу: прогрес пізнання і практики, прогрес залучення людини до суспільства, прогрес духу. Чотири ідеали утворюють культуру: ідеал людини, ідеал соціального і політичного єднання, ідеал релігійно–духовного єднання, ідеал людства. На основі цих чотирьох ідеалів мислення полемізує із усіма видами прогресу. Висуваючи ціллі культури істинно людяність, яку кожний може досягнути, ведучи життя, найбільш гідне людини, ми повинні відмовитися від некритичної переоцінки зовнішньої сторони

культури, яку ми спостерігаємо, починаючи з кінця ХІХ ст. Ми все більше й більше розуміємо, що необхідно чітко відрізнити в культурі суттєве й несуттєве. Привид культури, яка позбавлена духовності, втрачає свою владу над нами. Ми наважуємося дивитися правді в очі і стверджувати, що з прогресом пізнання і практики досягнути культури стало не легше, а важче» [37, с.329–332].

Проблема формування духовної культури знайшла своє відображення в працях філософів (В.Вернадський, Г.Гегель, Г.Сковорода, П.Юркевич, А.Франс, Т.Шевченко), педагогів (В.Сухомлинський, Т.Тюріна, Г.Вашенко), психологів (С.Рубінштейн, Р.Ассаджолі, О.Киричук, З.Карпенко, І.Кон, О.Зайченко).

Дослідження праць сучасних вітчизняних учених (І.Бех, І.Зяюн, О.Савченко, Б. Степанишин, О.Сухомлинська) показало, що кожен з них по-своєму розглядає різні аспекти духовної культури, досліджує методологію і теорію формування духовного потенціалу сучасної молоді як провідної характеристики людини, її духовних пріоритетів і обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу виховання культури особистісного самоствердження.

Не випадково, що саме морально-духовний розвиток є домінантним у розвитку особистісному та є предметом особливого піклування під час організації виховного процесу. «З повним правом можна сказати, – стверджує І.Бех, – що вищі моральні цінності – це і духовні цінності. Духовна цінність – це безумовно самовартісне утворення, вище «Я». Таким чином, ми говоримо про духовність добродійності або про одиницю, над якою маємо працювати. Ми, педагоги – вихователі і маємо виховувати цінності у вищевикладеному розумінні» [5, с.10].

Цінні думки щодо виховання особистості з точки зору філософсько-культурологічного контексту дає І.Зяюн: «... розвиток здатності до рефлексії може виконати «інтегрована» педагогічна історія вітчизняної філософської (суспільної) думки в силу її гуманістичного, морально-громадянського пафосу і, відповідно, високого виховного потенціалу. Варто зауважити, що йдеться не про кількісне прирощування гуманітарних дисциплін (хоч і не виключається), а про насичення освітнього процесу гуманістичним змістом, що відповідає культурним орієнтаціям і

цілям виховання. Інтегровані педагогікою ідеї вітчизняної філософії сприяють утвердженню культурологічної моделі освіти, яка постає найбільш перспективною для України у руслі сучасних глобальних освітніх ідей» [14, с.15–16].

«Головна ідея виховання особистості, – стверджує І.Зязюн, – очікування від неї не відповідної, а відповідальної дії. Це, в свою чергу, передбачає не стільки формування людини за встановленими мірками і стандартами (хоч і без цього її поступ не відбувається), скільки вмінням виявити здібності суб'єкта виховання до творчості і виведенням його на дорогу культурного вселюдського творення» [14, с.14].

Г.Васьківська, наголошуючи на основних елементах духовної культури (мова, вірування, релігія, етичні постанови, народна творчість, література, наука, право), які виникли під впливом певних умов (природних і суспільних) у різний час історичного розвитку цивілізації, що неминуче вплинуло на їх зміст, форми, функції. Рівень економічного й політичного розвитку суспільства залежить від рівня і характеру духовної культури, як духовна культура – від виробничих та інших суспільних відносин [9].

Л. Кисленко у формуванні духовної культури молоді виділяє такі поняття: національна ідея, національний характер, національна свідомість. Вона говорить про відновлення української державності, інтеграцію в європейське і світове співтовариство, побудову громадянського суспільства, яка передбачає орієнтацію на духовні пріоритети, людину та її права, націю [18, с.34–35].

Накопичений у філософії і культурології матеріал дозволяє розглядати культуру як специфічний засіб діяльності, котрий включає процес творчої саморегуляції особистості – суб'єкта індивідуальності й неповторності (С.Давидович, М.Каган, О.Леонтьєв та ін.). Важливим є розгляд культури як умови і процесу зміни і вдосконалення людини (В.Біблер, В.Межуєв та ін.). Її мотивація визначається не лише рефлексамі, але й середовищем проживання.

Девід Мацумото дає таке визначення: «Культура – набір установок, цінностей, уявлень і моделей поведінки, які розділяються групою людей, але різні для кожного індивіда, що передаються з покоління в покоління» [21, с.52].

З точки зору еволюціонізму, розвиток будь-якого культурного елемента первісно зумовлений, його більш пізні форми в

зародковому стані так чи інакше представлені в кожній культурі. Розвиток відбувається відповідно до стадій і ступенів, які єдині для всіх культур у світі. Відбувається безперервний прогрес, прямолінійний процес переходу від простого до все більш складного. Складний і суперечливий процес становлення і розвитку культури слід розглядати з урахуванням закономірностей філо– і онтогенезу. Аналіз показує, що культура проходить певні етапи розвитку. Виникнення культурних елементів має географічну прив'язаність. Кожний з різних елементів культури виник у конкретному регіоні і звідси поширювався по земній кулі. Головні чинники розвитку культури пов'язані з запозиченнями, переносом, змішуванням її елементів.

Г.Хофстед розрізняє культуру у вузькому смислі, або «культуру один», і культуру в широкому смислі цього слова, або «культуру два». У «культуру один» входять такі результати «вдосконалення розуму», як освіта, мистецтво і література. «Культура два» вбирає в себе не лише поняття «культура один», але й такі звичні і прозаїчні речі буденного життя, як привітання, їжа, прояв/непрояв емоцій, збереження певної фізичної дистанції від інших, заняття коханням або підтримання гігієни тіла. «Культура два» має справу з набагато більшими фундаментальними людськими процесами, ніж «культура один», – з речами, які спричиняють біль або спричиняють образу.

Із сучасних дослідників, Ю.Плиска, розглядаючи генезу визначення культури, приходять до висновку, що спільною основою усіх точок зору є посилення на суспільне досягнення, яке є результатом людської активності. «Першим кроком у напрямку розуміння і визначення поняття «культура», – відзначає Ю.Плиска, – є така теза: культуру творить людина, а її головними чинниками є людські дії в загальному розумінні» [26,с.296]. «Культура та її цінності були б мертві без людської активності, яка їх розпредметнює своєю діяльністю, своїм прагненням їх здобути в універсальних чи автентелічних цілях» [26, с.297].

Отже, одні вчені під культурою розуміють суму всіх видів діяльності, звичаїв, вірувань, інші – соціально успадкований комплекс практики, тобто певну основу життя, треті – продукт діяльності людей і засіб пристосування суспільства до природного середовища та економічних потреб. Між тим, культура є якісною характеристикою цілісності суспільства. Кожне покоління отримує з

минулого таку основу, яка забезпечує безперервність, цілісність розвитку. Культура – невід’ємна частина індивіда і при цьому існує поза ним; вона особливим чином визначає свідому активність людей, задаючи й регулюючи її цільову спрямованість і характер організації.

Отже, виходячи з аналізу сучасних наукових досліджень, культура особистості є сукупністю соціальних норм і цінностей якими індивід керується у процесі своєї діяльності, реалізуючи свої потреби й інтереси у взаємодії із соціальним оточенням.

У зв’язку з цим, за доцільне вважається дати власне розуміння поняття «культура особистісного самоствердження», яке передбачає засвоєння людиною певної системи загальнолюдських цінностей, норм, моделей поведінки, оволодіння якими забезпечує самоствердження особистості в суспільстві.

Поняття «контекст» є смислотвірною категорією. У контексті виробляється й відтворюється *смысл*. Теперішнє набуває для людини смислу тільки в контексті минулого й майбутнього. Смысл неодномірний, не одноплаский, а завжди ієрархічний, вбудований у деяку загальну смислову вертикаль особистості від прагматичних смислів конкретних життєвих ситуацій до вершинних загальних смислів життя.

У кожній смисловій, внутрішній реалії так чи інакше присутній, відображений увесь смисловий ряд, уся смислова ієрархія цієї людини, яка є стрижнем її особистості.

Як писав М.Бахтін, людський вчинок є потенційним текстом і може бути зрозумілий як такий, а не як фізична дія, тільки в діалогічному контексті свого часу як репліка, смислова позиція, система мотивів. Звідси можливість виокремлення контекстів різних типів: діяльнісного, культурного, історичного, соціального, поведінкового, емоційного і т.п. [3].

Поняття «культурний контекст» передбачає розгляд культури як результат дії законів смислоутворення і виступає як важлива умова реалізації виховання особистісного самоствердження в освітньому процесі. Смислоутворювальна діяльність, будучи загальною стратегічною лінією розвитку, характерна для всіх видів діяльності (ігрової, навчальної, соціальної). Особистість розвивається в просторі смислів і, відповідно, всілякі сутності є продуктами смислопокладання.

«Культурний контекст» є вираз гуманістичних смислів. Точне визначення сутності гуманізму дав І.Кант – «людяність»,

співтоварииськість, людинолюбство», основні його складові – «почуття блага, співчутливе ставлення до оточення і можливість спілкуватися з ним з тим, щоб людство таким шляхом перетворилося в товариство людей, які співпрацюють та взаєморозуміють одне одного» [16, с.18]. Поняття «культурний контекст» нерозривно пов'язує культуру з людиною, більше того, людина в рамках цього поняття стає епіцентром культури.

Людина – істота історична – живе не просто в соціальному, але й в етнокультурному середовищі. «Людина перебуває в історичному, і історичне перебуває в людині... Я повинен, перш за все, осмислити це історичне та історію як до глибини мою долю... Лише таким шляхом можна розкрити в собі самому не порожнечу своєї самотності, у протиставленні себе всьому багатству світового історичного життя, а пізнати всі багатства і цінності в собі самому, з'єднати свою внутрішню індивідуальну долю із всесвітньою історичною долею», – пише М.Бердяєв [4, с.14–16]. Незапрограмованість культурно–історичного процесу та ймовірний характер соціального розвитку перетворюють інтелектуальний і моральний потенціал людини в основний чинник саморозвитку суспільства. Уся історія витлумачується як «вселюдське переживання, яке здійснюється в межах унікальних і неповторних культур–організмів, які різняться типом мислення і діяльності» [8, с.17].

Самостановлення особистості є ніщо інше, як результат культурної еволюції індивіда. Тільки засвоюючи і з'єднуючи в собі певну частку суспільної культури, людина стає особистістю. Центральною фігурою культури є людина, тому що культура – світ людини. Через включення людини в світ культури, змістом якої є сама людина у всьому багатстві її здібностей, потреб і форм існування, реалізується як самовизначення особистості, так і її розвиток.

Отже, поняття «культурний контекст» уключає в себе системно організований простір гуманістичних смислів, занурюючись у який, індивід відкриває сутнісний зміст культури і свого буття в ній. Відображуючи реальність світу культури, культурні смисли визначають значною мірою формування смислової сфери індивіда як носія цієї культури. У свою чергу культура виступає передумовою і результатом освіти людини. Освіта – складова частка культури, її підсистема; це засіб

входження в цілісне буття культури, «осягнення і здійснення індивідом родових і видових смислів життя» [10, с.24].

I. Відт так визначає суть культурогенезу: «щоб «вижити» в світі справжньої природи, людина, «утілюючи» себе в ній, створює штучний світ артефактів, надаючи йому той чи інший смисл, закарбовуючи в ньому свій власний тип свідомості. На формування свідомості наступного покоління впливає вже не тільки природа в чистому вигляді, але й рукотворне, культурне середовище, створене попередниками» [10, с.24]. Людина створює культуру, «опредмечуючи» в ній своє Я; у результаті «розкодування» смислу артефактів, створених попередниками, формується нова людина. Таким чином, людина творить культуру – культура обумовлює процес становлення людини. Але щоб «розшифрувати» смисли артефактів, кожному новому поколінню необхідний посередник, оскільки набуття смислів міститься в сфері соціальної спадщини, але не передається генотипічно. Культурне середовище німе саме по собі. Значення і смисли артефактів, усе те, що Ю.Лотман називає семіосферою, повинні бути свідомо актуалізовані для кожного нового покоління. Саме цим обумовлюється виокремлення спеціального виду людської діяльності – педагогічної – і формування спеціального соціального інституту – системи освіти. Освіта – це свого роду «засіб виробництва смислу і розуміння», а «смисл освіти – в утворенні смислів», – відзначає Ю.Сенько [27, с.22].

Модель освіти, яка обслуговує ту чи іншу культурну епоху, «віддзеркалює» її ознаки, актуалізує ті або інші смисли навколишнього світу артефактів і переводить в педагогічну реальність. Отже, система освіти завжди є невід’ємним атрибутом культурогенезу і підсистемою культури.

За С.Гессеном, завдання будь-якої освіти – «залучення людини до культурних цінностей, науки, мистецтва, моральності, права, господарства, перетворення природної людини в культурну» [12, с.34].

«Культурний контекст» освіти зв’язаний не лише із засвоєнням культурних універсалій, системи «мов» культури, але й виявленням тих домінуючих ідей і цінностей, які є стимулами розвитку пізнання в певному напрямку.

Оскільки освіта і культура можуть розглядатися як генетично єдині «сторони» процесу становлення і розвитку людської

соціальності, оскільки і освітні центри, будь-які історичні їх форми повинні бути і центрами культури, «майстернями» культуротворчості. Зміст освіти слід наповнити, збагатити культурними цінностями і смислами. Культурні смисли освіти – це і є її особистісні смисли.

Отже, стає очевидним розгляд культурного контексту як умови реалізації виховання особистісного самоствердження в освітньому процесі. Одним із найважливіших критеріїв особистісно-орієнтованої освіти стає людиноорієнтованість: людина є епіцентром такої освіти, пізнає і творить культуру шляхом діалогічного спілкування з природою та звертаючись до майбутнього. Знаходження людиною особистісних смислів в освіті відбувається через культурний контекст. Це такі особистісні смисли, як: віра, надія, любов, можливість творчості, успіху, розвитку, спілкування з природою, людьми, самореалізація в культурі.

Стрижнем особистості виступає гуманістичний світогляд – сукупність поглядів, переконань, ідеалів, які визначають духовність, ціннісно-сміслові орієнтації, власне Я, творче й діяльнісне ставлення до світу, до свого місця в суспільстві. Можна сказати, що людина завдяки цілеспрямованому впливу особистісно-орієнтованої освіти, яка складається із засобів, розроблених культурою для розвитку особистості, формується як самостверджена особистість у контексті культури.

Сьогодні перед педагогами стоїть завдання – спрямувати виховний процес на формування в учнів педагогічно доцільних стосунків, їх гуманізацію та полікультурну спрямованість. Розв'язання цього завдання можливе при формуванні в учнів оцінного та ціннісного ставлення до людського життя. Необхідно звернути увагу на внутрішню потребу в емоційному контакті, на розуміння іншої людини, громадянина іншої національності, повагу до його гідності та прав, нагромадження досвіду культури міжнародного спілкування.

Цінність у соціально-антропологічному контексті є універсалізація смислу. Емоції і смисли, які виникають на їх основі – це органи стратегії нашого ества на виживання і на розвиток. Смисли, якими живе людина, як і п'ять органів почуттів, миттєво, інтегративно орієнтують людину. Цінності, які пережиті в емоціях позитивно, і виступають утворювальними смислами.

Емоції і смисли є стратегічними утвореннями, які допомагають індивіду орієнтуватися в цьому світі та приймати рішення. «Будучи нормативно укріпленими, узагальнення смислів виступає як засіб уніфікації пошуку людьми власного смислу в індивідуальній ситуації. Цінності, як відомо, скорочують і полегшують пошук смислу життя. Цей пошук ведеться в діапазоні «залишковості» життя – безсмертя. У першому випадку існування людини визнається беззмистовним, в іншому – смисл зв'язаний з оптимістичним світосприйняттям» [25, с. 30].

Визначаючи поле цінностей–смислів, слід відзначити, що лише в повноті проживання діапазону життєвих ролей, наданих людині в її земному вимірі, можливе діяльнісне втілення любові до ближнього, стосунків братства і товаришкості, почуття причетності до долі вітчизни і свого народу; відчуття себе малою часткою єдиного цілого, яке називається людством, пристойності перед життям. У систему цінностей–смислів особистості, на нашу думку, повинні входити: природа з її закономірностями і усіма проявами життя; людина та її здоров'я; вітчизна, етнос (нація), сім'я, мова, традиції як корінні основи соціально–культурного буття; вільна праця та її результати, які здійснюються в культурних та цивілізованих досягненнях; любов і мир як засадничі людські стосунки і гаранті існування людства; Краса і Гармонія як критерії Істини і Добра.

Цінності–смисли тієї чи іншої культури формують *особистісно смислову сферу* індивіда – сполучну ланку взаємодії внутрішнього світу людини з об'єктивною дійсністю (рис. 1.1).

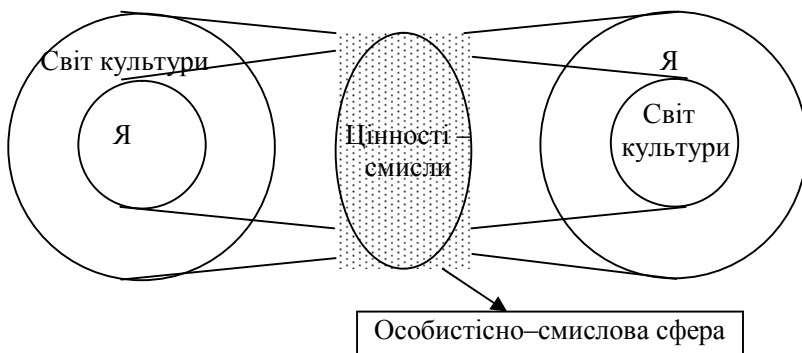

Рис. 1.1. Взаємозв'язок культури та індивіду

Перефразувавши озвучену думку, можна сказати, що національно–культурний контекст, який включає цінності–смисли певної культури, спрямований на розвиток особистості.

Отже, розглянутий нами культурний контекст є однією з важливих умов виховання особистісного самоствердження школяра в освітньому процесі. Адже внутрішній стрижень культури – розвиток самої людини, її творчих сил і стосунків.

«Усіляка культура, навіть матеріальна, є культура духа, усяка культура має духовну основу – вона є продукт творчої праці духу над природними стихіями» [4, с.250], – писав М.Бердяєв. Ця ж думка стверджується визнанням головної функції культури – людинотворчої.

Наведені методологічні позиції в сукупності дозволяють зробити висновок, що зарубіжна та вітчизняна класичні філософії гармонійно доповнюють одна одну щодо розкриття самоствердження як світоглядно–змістової гуманістичної категорії.

Вищевикладені погляди авторів при всіх їх відмінностях мають загальну методологічну основу: визнаючи самоствердження суттєвою властивістю особистості, розглядають його поза конкретним соціальним буттям, не розкривають його головних соціальних функцій. І хоча у більшості випадків ці дослідження не носять систематичного характеру, діалог світових традицій цілком можна вважати плідним для побудови концептуальних ідей самоствердження особистості не тільки на початку ХХ сторіччя, а й нині.

У цілому проаналізована філософська та історико–культурологічна спадщина – джерело, яке й сьогодні не втратило актуального значення, в якому представлені загальні контури концепції самоствердження особистості, суттєві для більш глибокого розуміння найважливіших аспектів стратегії розвитку освіти на сучасному етапі розвитку суспільства.

Джерела та література

1. Артановский С.Н. Некоторые проблемы культуры / С.Н. Артановский. – Л.: ЛГИК, 1977. – 417 с.
2. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Л.М.Баткин. – М., 1989. – С.13.
3. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Весник МГУ. – Серия «Философия», 1991. – № 1. – С. 59–64.

4. Бердяев Н.А. О назначении человека / Н.А. Бердяев / Сост. Л.И. Греков, А.П. Поляков. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
5. Бех І.Д. Лабіринти духовного прозріння: [навчально–методичний посібник] / І.Д. Бех. – Київ–Рівне: РДГУ, 2006. – 34 с.
6. Бим–Бад Б.М. Антропологическое основание теории и практики современного образования / Б.М. Бим–Бад. – М.: Изд. Рос. открытого университета, 1994. – 35 с.
7. Братченко С.Л., Миронов М.Р. Личностный рост и его критерии / С.Л. Братченко, М.Р. Миронов. – СПб: изд–во СПб., 1997. – 240 с. // Психологические проблемы самореализации личности / [под ред. А.А. Крылова, Л.А. Коростылевой].
8. Бромлей Ю.В. Создано человечеством / Ю.В. Бромлей, Р.Г. Подольный. – М.: Политиздат, 1984. – 272 с.
9. Васьківська Г. Культура – духовний світ нації / Г. Васьківська. – Педагогічна газета. – 2004. – № 4.
10. Видт И.Е. Культурологические основы образования / И.Е. Видт. – Изд–во ТюмГУ, 2002. – 164 с.
11. Вінніченко В.К. Заповіт борцям за визволення / В.К.Винниченко. – К.: Криниця, 1991. – 128 с.
12. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С.И. Гессен / [отв. ред. и сост. П.В. Алексеев] – М.: Школа–пресс, 1995. – 448 с.
13. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / Д. Дьюи: [пер. с англ. Н.М. Никольской; ред.Н.Д. Виноградова.] – М.: Совершенство, 1997. – 208 с.
14. Зязюн І.А. Філософія виховання як очікування відповідальної дії / І.А. Зязюн // Зб. наук. праць: Вища освіта України № 2 (додаток 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. Рівне: РДГУ, 2007. – С. 14–20.
15. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
16. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант. – М.: Мысль, 1965. – Сочинения: в 6–ти томах / И. Кант. – Т. 4. – Ч. 1. – 544 с.
17. Кертман Л.Е. К методологии изучения культуры / Л.Е. Кертман // Новая и новейшая история. – 1973. – № 3. – С. 34–38.
18. Кисленко Л. Формування національного світогляду на уроках української літератури / Л. Кисленко // Дивослово. – 2002. – № 7. – С. 34–36.
19. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько–психологічні студії [заг. ред. В.О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
20. Ляюдис В.Я. Память как хронологическая основа личностной самоорганизации / В.Я. Ляюдис // Вестник МГУ. – Сер. Психология. – 1991. – № 4. – С. 30–33.

21. Мацумото Д. Психология и культура / Д. Мацумото. – СПб.: ПРАЙМ–ЕВРОЗНАК, 2002. – 146 с.
22. Мунье Э. Персонализм / Э. Мунье. – М., 1992. – С. 40–41.
23. Нерсесянц В.С. Сократ / В.С. Нерсесянц. – М.: Наука, 1980. – 152 с.
24. Оконь В. Введение в общую дидактику / В. Оконь. – М.: Высшая школа, 1990. – 312 с.
25. Пелипенко А.А. Культура как система / А.А. Пелипенко. – М.: Яз. рус. культуры, 1998. – 371 с.
26. Плиска Ю.С. Культура та її розвиток як основна проблема сучасності (порівняльні аспекти) / Ю.С. Плиска // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – Вип. 8. – 444 с.
27. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования / Ю.В. Сенько. – М.: Академия, 2000. – 232 с.
28. Сковорода Г.С. Дружеский разговор о душевном мире / Г.С. Сковорода: Твори: у 2 т. – К., 1994. – Т.1. – С.169.
29. Сковорода Г.С. Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе // Г.С.Сковорода: Твори: у 2 т. – К.:Обереги, 1994. – Т.1. – С.168.
30. Соловьёв В.С. Смысл любви / В.С.Соловьёв; [сост. В.А.Роменец] – К.:Лыбидь. – АСКИ, 1991. – 63 с.
31. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. – М.: Институт психологии РАН, 1999. – 320 с.
32. Тиллих П. Мужество быть / П. Тиллих; [пер. с англ. О. Седаковой] // Символ. – 1992. – № 28. – С. 7–119.
33. Філософія: Світ людини. Курс лекцій: [навч. посібник] / В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін.. – К.: Либідь, 2003. – 432 с.
34. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Глава 6: Свобода, детерминация, альтернативность / Э. Фромм // Филос. науки. – 1990. – № 8. – С. 85–95.
35. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер – М.: Республика, 1993. – 447 с.
36. Цибра Н.Ф. Самоутверждение личности: социально–философский анализ / Н.Ф. Цибра. – К.: Одесса, 1989. – 191 с.
37. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер; [пер. с нем.] – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
38. Шелер М. Философское мировоззрение; Человек и история; Положение человека в Космосе / М.Шелер //Изб.произв. – М., 1994.

ЗМІСТ

Савчук П.О. ПОСТОЛОВСЬКИЙ РУСЛАН МИХАЙЛОВИЧ – ЛЮДИНА, ОРГАНІЗАТОР, НАУКОВЕЦЬ.....	3
---	---

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Жук О. М. СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ КРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1569-1648 РР.	13
--	----

Карімова К. В. ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	28
--	----

Іванова В.О. ГЕНЕРАЛ М.І. ДРАГОМИРОВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР.....	34
--	----

Проскурняк В.П. ОСИП МАКОВЕЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	51
---	----

Пальчевський Р.С. СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	63
---	----

Журавльова С.П. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.....	71
---	----

Дерман І. П. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	82
---	----

Давидюк Р.П. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАНІЯ ВОЛИНЦЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	91
---	----

Гуменюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1939-1941 РР.).....	102
Півоварчук В.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 1939-1941 РР.	108
Капітан Л.І. МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В ЗАКАРПАТТІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	115
Киридон П.В. ДІЯЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1945-1953 РОКАХ	128
Дубей В.І. ЗАСАДИ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ...	141
Киридон А.М. УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФОРМАТІ КРОС – ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	149
Петрук Л.П. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Чорна Л.О. РІДНА ПРИРОДА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ	176
Безкоровайна О.В. ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ	185
Карпухіна Т.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	207

Веремейчик Л. Ф.
ДУХОВНЕ СЛУЖІННЯ ТА КАПЕЛАНСТВО В ЗБРОЙНИХ
СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 232

Сойчук Р.
СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ 243

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.А.
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ..... 255

Семешук В. М.
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ
ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ
РОБІТ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 266

Прищепя О.П.
УЧАСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ
МІСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) 273

Галуха В.Л.
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
Й ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У ХОДІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОСННИЙ ПЕРІОД..... 283

Жив'юк А.
ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ
КОМПАРТІЙНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ВПРОДОВЖ 1940-х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У) 293

Михальчук Р. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ГОЛОКОСТУ В ПІВДЕННІЙ
РІВНЕНЩИНІ (на прикладі Здолбунівського району)..... 304

Ларькіна Л.М.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ СПРИЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ
НА ВОЛИНІ (1961–1966 рр.) 316

Доброчинська В. А., Шеретюк В.М.
СТОРИНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1967–1998 рр.)..... 322

Білявцева О.В.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНЦІВ
ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТИРЯМИ РІВНЕНЩИНИ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО
ГОРОДОЦЬКОГО ТА СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО
КОРЕЦЬКОГО ЖІНОЧИХ МОНАСТИРІВ) 339

Жилюк С. І.
СТАНОВИЩЕ ІУДЕЙСЬКИХ ГРОМАД
НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... 346

Чура В.І.
НАСЛІДКИ КОМПАРТІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1988 РОЦІ..... 357

Демянюк І.В.
ПРЕДТЕЧА НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ..... 368

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС**
Полнохович Ю. Ю.
«ЮВІЛЕЙНІ ЦЕРЕМОНІЇ» ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ
МАЙЯ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ..... 385

Петрович І.
ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ЧЕХІЇ..... 395

Якимчук О.О.
НАСТУП ДЕРЖАВИ НА МАЙНОВІ ІНТЕРЕСИ
КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ У КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. 404

Шеретюк Р.М. ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ УНІАТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	415
Венгер Н. В. ЕТНІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: НА ПРИКЛАДІ МЕНОНІТСЬКОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	424
Троян С.С. НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ	444
Василюк А.В. СПІЛКИ У ПРАЗІ В 1890-1910 РОКАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО КЛІМАТУ	454
Бунечко С. М. АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ 1930-Х РР. КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	464
Луцик Г. РОЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ У СТАНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1945-1948 РОКИ).....	476
Субот О.А. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ 1948 – 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО».....	497
Філіпчук І.В. РОЛЬ ЧАСОПISУ «LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.....	517
Віруцька С.В. БОЛГАРІЯ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 РОКУ	521

Жулканич Н., Безега Т.
ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В РУМУНІЇ (80-90-і рр. ХХст.)..... 532

Санжаревський О.І.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМИН
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ
В 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 541

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Савчук П.О.
НАУКОВА ШКОЛА
«ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ»..... 550

Грипич С.Н.
ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 561

Деміроглу Х.
ІСТОРІЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР..... 570

Синяк І.Л.
ФОРМУЛЯРИ ВИКОНАВЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ..... 588

Постоловський Р.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ..... 599

Казначеева Л.М.
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ..... 635

Троян П.С.
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ..... 644

Кузьменко Л.І. ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЙОГО СТОСУНКІВ З РОДИНОЮ	649
Шатрова М.Б. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ — 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	661
Багрій Т.М. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕХІЇ.....	672
Підберезних І.Є. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ США У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ (1945-1991 роки): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	683
Хмельницький Б. І. СУСПІЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНІ ДОКУМЕНТИ ІЄРАРХІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	702
Заглинська Л.В. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	710
Трачук Л. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ В БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	719
Остапчук Ю.А. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КАТАЛОГІВ.....	733
Полянський О. БИТВИ ЗА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ: ВІД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ДО ПРЯМОЇ УКРАЇНОФОБІЇ	744
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	770

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С. С. Троян*

Технічне редагування – *колектив філологів кафедри методики викладання культури української мови РДГУ*

Комп'ютерна верстка – *О. Ю. Третьяк, В. Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г. В. Волохов*

Фото – *В. Ю. Ричко*

Підписано до друку 10.06.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнографічний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,3.

Тираж 300. Зам. №105/1

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

Видавець О.Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр.Кн.Романа, 9/24, м.Рівне, 33022
тел.: 0-362-24-45-09; 0-67-36-40-727
E-mail: olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
Друк: ПП І. О. Самборський
вул. Толстого, 3, м. Рівне, 33028
тел.: 0-362-22-41-20